

XO'JALIK YURITUVCHI SUB'EKTLARNING ASOSIY VA AYLANMA KAPITALINING DOIRAVIY AYLANISHINING MOLIYAVIY ASOSLARI

Egamnazarova Noila Olimjon qizi

Tel: (93)-191-62-72

egamnazarovanoila003@gmail.com

Sayfullayeva Nigora Fayzulla qizi

91.583-00-53

Boymamatova Rayhona Abduhalil qizi

94.272-13-09

Toshtemirova Muxlisa Davronbek qizi

94.202-06-03

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7655560>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 10-fevral 2023 yil

Ma'qullandi: 16-fevral 2023 yil

Nashr qilindi: 20-fevral 2023 yil

KEY WORDS

kapital, asosiy kapital, aylanma kapital, emission daromad.

ABSTRACT

Ushbu maqola xo'jalik yurituvchi sub'ektlarning asosiy kapitalining mablag'lari aylanishining moliyaviy jihatlari hamda aylanma kapitalining doiraviy aylanishining moliyaviy asoslari to'g'risida yoritilgan.

Umumlashtirilgan ko'rinishda asosiy kapital mehnat vositalariga (binolar, inshootlar, uzatish qurilmalari, rnahinalar va dastgohlar, transport vositalari va foydali foydalanish rnuddati 12 oydan oshadigan boshqa vositalar) qo'yilgan (joylashtirilgan) avanslashtirilgan kapitaliy qiyrnatning bir qisrnidir. XYuSning buxgalteriya balansida asosiy kapital aylanrnadan tashqaridagi aktivlar sifatida aks.ettiriladi. Uning asosini asosiy vositalar tashkil etadi. Bu aktivlarning boshqa elementlari, ya'ni nornoddiy aktivlar, tugallanrnagan qurilish, moddiy boyliklarga darornadli qo'yish (joylashtirish), uzoq muddatli moliyaviy quyilmalar, bevosita yoki bilvosita asosiy kapitalni kengaytirilgan, ilmiy-sig'imli ishlab chiqarishga xizmat qiladi. Mehnat va mahsulotni yaratish jarayonida asosiy kapital ishlab chiqarish ornili va ishlab chiqarishning moddiy-texnikaviy asosi shaklida amal qiladigan unumli kapitalning qismi sifatida rmaydonga chiqadi. Asosiy kapitalning doiraviy aylanishi unga tegishli bo'lgan qiymatning quyidagi uch funksional shakllarida harakat qilishini anglatadi:

- pulli;
- unurnli;
- tovarli.

Asosiy kapital qiymatining bu shakllarda amal qilishi foyda olishni va mehnat vositalarining takror ishlab chiqarilishini ta'minlaydi. Kapitalning doiraviy aylanishi davomida aylanma kapitaldan ' farqli o'laroq asosiy kapital o'zining iste'mol shaklini birdaniga yo'qotmaydi, ya'ni davomli muddatda eskiradi. Yangidan yaratilayotgan mahsulotga u o'zining qiymatini asta-sekinlik bilan, eskirish darajasiga qarab o'tkazadi va to'liq qayta tiklanganga qadar ko'plab

ishlab chiqarish sikllari davomida uni tiklab boradi. Bu jarayon amortizatsiya deb ataladi va u o'rnatilgan me'yorlarga muvofiq ravishda har oyda hisoblanadi. Ma'naviy eskirishini inobatga olgan holda mehnat vositalari boshlang'ich qiymatini to'liq tiklash vaqti amortizatsiya davri deb ataladi. Bu davr tugaganidan so'ng asosiy kapitalga avanslashtirilgan pulli qiymat o'z aylanishini tugatadi va yana mehnat vositasiga aylanadi. Bu fursatga yetgunga qadar o'tkazilayotgan qiymat astasekinlik bilan va uzluksiz ravishda amortizatsiya fondi ko'rinishida jamg'arilib boriladi hamda iste'mol qilingan kapitaini yangidan qayta tiklashda foydalaniladi.

Asosiy kapital doiraviy aylanishining samaradorligini tahlil qilishda quyidagilarni hisobga olish maqsadga muvofiq:

- moliyaviy nuqtai-nazardan asosiy kapitalning doiraviy aylanishi moliyaviy resurslar tegishli fondlarining tashkil etilishi bilan kuzatiladi. Bu bir vaqtning o'zida ham asosiy kapital va ham aylanma kapital aylanishiga to'liq tegishlidir;
- shu doiraviy aylanish jarayonida vujudga keladigan moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligini ballOlash muhim hisoblanadi;
- amal qilayotgan (ishlayotgan) ishlab chiqarish fondlaridan toydalanish va eskirgan asosiy ishlab chiqarish fondlarini yangilashning o'z vaqtida amalga oshirilishi samaradorligini baholash kerak. XYuSning moliyaviy resurslari tarkibida o'zlik va jalb qilingan pul mablag'lari bo'lishi mumkin. Takror ish lab chiqarish jihatidan asosiy kapital ning doiraviy aylanishi iste'mol qil ingan asosiy fondlarni almashtirish uchun amortizatsiya mablag'larining amortizatsiya fondida jamg'arilishini ko'zda tutadi. Hisobot davri davomida asosiy vositalar ob'ektlari bo'yicha amortizatsiya ajratmalari hisoblashni qo'llash usullariga bog'Jiq bo'lmagan holda har oyda hisoblanadi. Mavsumiy ishlab chiqarishda ham asosiy vositalar bo'yicha amortizatsiya ajratmalarining yillik summasi hisobot yilida tashkilotning ish lash davri davomida bir tekisda hisoblanadi. Agar asosiy vositalarning ob'ektlari rekonstruksiya va modernizatsiya qilishda bo'lsa, yoki ular uch oydan ko'proq muddatga konservatsiya qilishga o'tkazilgan bo'lsa, bunday holatlarda amortizatsiya ajratmalarini hisoblash tashkilot rahbarining qaroriga muvofiq to'xtalishi mumkin.

Aylanma kapital XYuS aylanma (o'zgaruvchan, mobil) aktivlariga avanslashtirilgan kapital qiymatini o'zida ifodalaydi. Bu kapital XYuS balansining «Aylanma aktivlar» deb nomlangan ikkinchi bo'limida aks ettiriladi. Odatda, aylanma kapital quyidagi bir necha asosiy guruhlarga klassifikatsiya qilinadi:

- takror ishlab chiqarish jarayonida ishtirok etishini hisobga olgan holda funksional mo'ljallanganligi bo'yicha;
- shakllantirish va moliyalashtirish manbalariga ko'ra;
- lividlilik darajasiga qarab;
- va boshqa belgilariga muvofiq. Aylanma kapital juda ko'p funksiyalarni bajaradi.

Ularning orasidan quyidagilarni alohida ajratib ko'rsatish mumkin:

- takror ishlab chiqarish;
- rag'batlantirish;
- taqsimlash;
- ishlab chiqarish va muomala sohasining yagonaligini ta'minlash;
- ishlab chiqarish jarayoning uzluksizligini ta'minlash;
- va boshqalar.

Aylanma kapital o'z funksiyalarini ham pulii va ham natural buyum shakllarida amalga

oshiradi. Aylanma kapitalning tarkibiy tuzilmasini uni funksional jihatdan quyidagi ikki tashkil etuvchi belgilab beradi:

- aylanma kapitalning natural-buyum shakllari yoki aylanma ishlab chiqarish fondlari;
- muomala fondlari.

Doiraviy aylanish jarayonida aylanma kapital doimiy qiymat kategoriyasi sifatida saqlanib qolsa-da, o'z tarkibiy qismlarining funksional shakllarini uzluksiz ravishda quyidagi ketma-ketlikda o'zgartiradi: pul mablag'lari - xom-ashyo va materiallar zaxiralari - tayyor mahsulot - debitorlik qarzlari - tushum ko'rinishida tushadigan pul mablag'lari. Bunda aylanma kapital kompaniya moliyaviy holatining o'lchovchisi va tartibga soluvchisi hisoblanadi.

Aylanma mablag'larni shakllantirish va moliyalashtirish manbalari quyidagilardan iborat:

- o'zlik va ularga tenglashtirilgan mablag'lar;
- qarziy va jalb qilingan mablag'lar.

O'z navbatida, aylanma mablag'lar (kapital)ni shakllantirish va moliyalashtirishning o'z manbalari tarkibiga quyidagilar kiradi:

- ustav kapitali;
- foyda;
- emission daromad.

Emission daromad, ayrim hollarda, ta'sischiлик foydasi deb ham yuritiladi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida aylanma kapitaldan foydalanishning samaradorligi juda ko'p omillarga bog'liq. U, eng avvalo, to'lov intizomining ahvoli, aylanma mablag'larning turli funktsionai elementlariga joylashtirilgan quyilmalarning hajmi bilan belgilanadi. Shuningdek, ishlab chiqarish sohasida aylanma kapitaldan samarali foydalanishga ishlab chiqarishning chiqitlarsiz yuqori texnologiyalarga asoslanganligi, materiallar qiymatining pasayishi, ishlab chiqarish va muomala xarajatlarining minimallashtirish, ishlab chiqarish zaxiralari va ularning harakatini oqilona tashkil qilish hamda natijali boshqaruvlashtirishni hisobga olgan holda, albatta, o'z ta'sirini ko'rsatadi.

Xulosa: Asosiy kapital doiraviy aylanishining samaradorligi, ko'p jihatdan amortizatsiya ajratmalarining maqsadli foydalanilishini, ishlab chiqarish apparatining rivojlanishiga emission daromad va sof foydaning kerakli miqdorlarda reinvestitsiya qilinishini oldindan aniqlab (belgilab) beradi. Shu bilan birgalikda bu yerda, yangi texnologik tizimlardan foydalanish, mashina va dastgohlarning yuklamalik darajasi, asosiy ishlab chiqarish fondlarining o'z vaqtida yangilanishi va chiqib ketishi, moliyalashtirishning mumkin bo'lgan barcha manbalarini faol jalb qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Malikov T. S. Moliya: xo'jalik yurituvchi subyektlar moliyasi (o'quv qo'llanma)/ Toshkent moliya instituti. – Toshkent, 2010. – 276 bet
2. Sh. Sh. Shodmonov, R. X. Alimov, T. T. Jo'rayev. Iqtisodiyot nazariyasi. Toshkent, "Moliya" nashriyoti, 2002yil. 416b.
3. Pul va banklar: O'quv qo'llanma / Sh. Z. Abdullayeva; - T.: "Iqtisodiyot-Moliya", 2018.-756b.
4. <https://uz.m.wikipedia.org>
5. S. Elmirezayev, N. Tursunova, N. Shavkatov M 70 Moliya bozori: Darslik - T.: "Iqtisod-Moliya", 2019.-324b.